

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

Фантастика и бъдеще

Съставители и редактори

Елена Борисова, Николай Генов, Рени Янкова

София, 2021

Съдържание

Предговор. За еволюцията и за волята да отгатваш7

I

Критически поглед

Бъдещето на изтощения разум в романа „Летящата планета“ на Александър Ненов	12
Без/смъртността на бъдещето: Неялка Михова и Дмитрий Глуховски.....	30
Посоки и стратегии на чувстващата машина: Дино Будзати и Азоп Мелконян.....	40
Човекът в търсене на безсмъртие: Дон Де Лило и Николай Теллалов.....	54
Прекрасен ли е прекрасният нов свят?.....	63
Познание и отклонение: фантастичният жанр – между научност и художественост.....	71
Наука, провокация и научна фантастика.....	83
Румънската научна фантастика след Втората световна война.....	98
Румънската научна фантастика и нейните пионери.....	114
По периферията на нещо важно.....	122
Рийдър и жанровите граници на научната фантастика.....	125
Няколко думи за (само)геструктивността на фантастичното.....	128
Тяло като кожа на змия: <i>Altered Carbon</i> (2018).....	131
Старата песен на нов глас: <i>Altered Carbon 2</i>	135
Цинизъм и антигероизъм: <i>The Boys</i> и сивите пъпки на отвращението.....	138
Взаимното проникване на сферите: сериалът „Вещерът“ между книгите и игрите.....	140

II На фокус

„Дилър на реалности“ на Николас Димитров.....	147
„Да бъдем хора!“: няколко гуми за романа „Чуждо тяло“ на Патрик Рос.....	152
Фантастика и познание. Без/граничност на познанието в българската фантастична проза.....	157
Непоносимата тежест на битието в романа на Иън Макюън „Машини като мен“.....	161
„Трите тела“ на Лиу Цъсин.....	167
Светът утре.....	173
Творецът и неговите ангели.....	182
Виртуалната утопия.....	187
Трохи от пиксели: опит върху празните данни на виртуалното.....	200

III Интервюта

Александър Белтов: „Свободата се нрави само на онези, които имат стремежи и мечти, а те не са мнозинство“.....	209
Любомир Николов: „Едно лекомислено заиграване с формите и функциите на човешкото тяло може да доведе до ужасни последствия...“.....	217
Юрий Илков: за миналото и настоящето на научната фантастика.....	225
„Киберпънк“ – половин година по-късно в половин интервю с Александър Попов.....	237
Между научната фантастика и видеоигрите: разговор с проф. Миглена Николчина.....	241

Без/смъртността на бъдещето: Недялка Михова и Дмитрий Глуховски⁶

Елена Борисова – Институт за литература (БАН)
Elena Borisova – Institute for Literature (Bulgarian Academy of Sciences)

Резюме: Статията представя пътищата, по които произведения на Недялка Михова и Дмитрий Глуховски рационализират и представят бъдещето на човешкото безсмъртие в екстремни художествени образи.

Ключови думи: научна фантастика, безсмъртие, човешко усилване

В зората на човешката мисъл и духовност отношението към смъртта е намирало най-силен израз в митологичната образност и в различните форми на религиозните култове. Древните египтяни са може би първите, които са разглеждали смъртта не просто като край на живота, а като начало на нов живот. За тях земното съществуване на човека е подготовка за загробното му битие. Според „Книга на мъртвите“ животът в отвъдното е непосредствено продължение на земния и съдбовният въпрос е как да се осигури преходът към него. Възможността за удължаване на човешкия живот преминава от въображаемата рамка на художественото осмисляне към социално, културно и технологично ускоряване на живота, което постепенно ревизира „пространството на опита“ и „хоризонта на очакванията“⁷ за бъдещето.

Научната фантастика се вглежда именно в тези процеси, характерни за новото време, картографира границите на човека – физически и емоционални; моделира бъдещето чрез научно-художествена образност, социално-технологично прогнозиране с прогнозирането на човешката душевност и не на последно място – провокира познанието да надхвърли собствените си граници, за да проследи докъде би могла да стигне науката в амбициите си да моделира както човешкото съществуване, така и заобикалящата го действителност.

⁶ Статията е публикувана в Годишник на ШУ „Епископ Константин Преславски“, ХХІХ А, УИ „Епископ Константин Преславски“, 2018, с. 133–144.

⁷ Вж. Хартмут Роза „Ускоряване – промяната на времевите структури в модерността“ (2015), с. 95.

Има много аспекти на природата, които си представяме, че разбираме достатъчно добре и които, ако ни се удаде възможност, бихме променили. Подобряването на човешката природа невинаги е лесно, защото еволюцията може да е спял процес, но тя следва безпощадна адаптивна логика, която позволява организмите да бъдат адекватни на обкръжението си.

Динамизирането на живота, постоянната намеса на технологиите във всички сфери на бита и в човешкото тяло, създава предпоставка за конструирането на методологична рамка, която да обхване процесите в нашето съвремие. Термини като „антропотехника“⁸, „човешко усилване“⁹, „биохакинг“ и др. осмислят връзката между човека и технологиите, проблематизират границите на човешкото и преосмислят бъдещите му перспективи.

Това, което покрива словосъчетанието „усиленият човек“, по думите на Едуар Клайнпетер не се „ограничава до увеличаване на постиженията (двигателни, физически, интелектуални и т.н.) или до увеличаване продължителността на живота, а кристализира в по-актуалната форма на двусмислеността на отношението, което човешкото същество поддържа със създадените от него технологии“ (Клайнпетер 2014:15). Усилването е съвкупност от процедури, методи или средства, химически или технологични, чиято цел е да надхвърлят естествените или обичайните способности на субекта. Философът Жером Гофет изковава термина „антропотехника“, за да опише тези „изкуства или техники за извънмедицински трансформации на човешкото същество чрез интервенция върху неговото тяло“ (Клайнпетер 2014: 21).

Друг важен термин, който обхваща манипулацията на човешките гени от молекулярното биоинженерство, генетичното инженерство и

⁸ С „антропотехника“ се обозначава дейността, визираща модифицирането на човешкото същество чрез намеса в тялото му, и то не с медицинска цел. Определението за антропотехника е предложено от Жером Гофет през 2006 г. в неговото изследване “*Naissance de l’anthropotechnie. De la médecine au modelage de l’humain*”. Разбира се, за подобен тип интервенции се заговаря още през 2000–2002 г. в трудове на Жилбер Омоа (“*Species Technica.: Suivi (d` un) Dialogue philosophique autour de Species Technica vingt ans plus tard*”) и Пемер Сломберггайк (“*Regles pour le Parc humain. Regles pour le Parc humain. Reponse a la lettre sur l’humanisme*”).

⁹ Терминът „enhancement“ се появява през 90-те години на ХХ в. в техническия израз „genetic enhancement“ – (Вж. „Усиленият човек“ (2014), с. 18). След 2000 г. т.нар. конвергентни технологии (нанотехнологии, биотехнологии, информатика и когнитивни науки – НБИК) за нанотехнологии, биотехнологии, информатика и когнитивни науки) придават на думата много по-широк смисъл. Тя не се възприема, нито осмисля единствено в областта на наследственото подобряване, а преди всичко е фокусирана върху промените в тялото тук и сега.

невроинженерството, е „биохакинг“¹⁰. Биохакингът не се отнася вече за един индивид, временно оборудван или усилен, а за един трайно модифициран човек. Генното допигиране е част от това. То се изразява с прилагане върху здрав субект, за по-добро постижение или за борба с остаряването, на генни терапевтични техники. Новопоявяващите се технологии съответстват обикновено на подобряване на съществуващите. Разбира се, методологичният инструментариум, обхващащ процесите на активното ускоряване на науката, е в постоянна модификация, доуточняване, предизвикани от все „по-интимните“ връзки между човека и технологиите.

Настоящият текст ще представи начините, по които научната фантастика осмисля физическото безсмъртие, а оттам и безсмъртието на съзнанието, в две произведения, между които има времева разлика от 50 години, но проблематиката е запазила и до днес своята актуалност: това са повестта на Недялка Михова „Звездите идват по-близо“ (1969) и романът на Дмитрий Глуховски „Бъдеще“ (2015). В българската научна фантастика темата за безсмъртието, постигнато посредством технологична намеса, е разгърната в романите „Да избереш себе си“ (1996) на Любен Дилов, „10⁻⁹“ (2007) на Николай Теллалов и др. Споменавам тези произведения, защото те маркират друга посока за моделирането на човешкото тяло, постигната вследствие на взаимодействието между човек и машина. Фокусът на тази статия е поставен върху биотехнологичното усилване на тялото, върху „усилването на човека“, върху манипулирането на човешкия геном и научнофантастичното конструиране, върху владението на бъдещето, в което Homo sapiens променя себе си едновременно като индивид, група индивиди и в качеството си на вид, както в тялото си, така и в природата си.

Произведението на Недялка Михова се появява в момент, в който биотехнологиите все по-успешно проникват в нашите тела. През 60-те години на XX в. учени, както в статии и доклади от научни конференции, така и пред обществеността, изказват своите притеснения относно възможностите, които биологичната наука ще разкрие пред нас в следващите десетилетия, и допускат, че за някои тази утопия по постигането на биологичното безсмъртие може да се окаже не друго, а „личният им ад“. В следващите десетилетия клонирането, манипулирането на ДНК и усъвършенстването на нашия вид, посредством възможностите

¹⁰ Съвкупност от техники за неконтролирано биологично майсторене, позволяващо временна или трайна модификация на една характеристика на тялото.

на новите технологии, прави все по-осезаемо ако не безсмъртието, то поне утължаването на живота.

„Звездите идват по-близо“ е повест-дискусия, сблъскване на противоположни гледни точки относно начините, по които науката прониква в непознатото, отговорността на знанието и последствията от манипулирането на природните закони. Изразяването на страха от преминаване на моралните граници в произведението на Н. Михова при Д. Глуховски не само че се превръща в реалност, но и механизмите на живота са поставени под контрол, а за безсмъртието е необходимо да заплатиш висока цена.

Първата част от текста на Н. Михова се вглежда в стремежите на човечеството да отгатне, изследва, изчисли честотата на разумния живот във Вселената. Начините, по които познанието възприема чуждото, копнежът за контакт с друг разум, безсилието на земната наука да проникне в екзотичността на тази другост; нравствената отговорност, която човекът поема с излизането в Космоса като представител на една от възможните цивилизации, са проблеми, които авторката пренася и в други свои произведения: в романа „Интра“ (1989) и в сборника с разкази „Фантастични игри“ (1996). Въпросите, които експлицитно поставя произведението като тревожни и неизяснени, са следните: Какво ни подтиква да изследваме Земята и Вселената? Наистина ли сме с толкова неизчерпаеми потребности, че никога с нищо няма да бъдем задоволени? Сигурни ли сме, че един нов контакт ще ни обогати?

Героите на Михова търсят обобщение за собственото си еволюционно развитие, общност от извънземни цивилизации, врата, разтворена към нови знания, защото „ние се нуждаем от други, за да познаем себе си (...), своя път, своята същност“ (Михова 1969: 17).

В чуждата среда астронавтът обаче се чувства безпомощен, обграден от уредите, с които изследва терена. Свят, в който мускулите и сетивата на човека са недостатъчни, защото единственият начин да опознае заобикалящия го хаос е след като изгради около себе си система от други, помощни сетива, други ръце. „Тук нищо не подсказваше отговора – и той гледаше пустинята враждебно, защото нейната безжизненост го отчайваше“ (Михова 1969: 36).

Всяка нова планета е повод за нова надежда и всяка се оказва пуста, мъртва и чужда. Невъзможността за постигане на контакт връща човечеството към познатостта и сигурността на родната Земя, където в един момент амбицията за изпреварване на законите на естествено-

то развитие, посредством новите технологии, изгражда пропаст при взаимодействието на човека с природата, превърната в изкуствена система, поддържаща безсмъртието с медикаментозна зависимост и контрол над човешкото поведение на всички равнища.

Героят на Н. Михова, Мартис, е разработил методика за периодично въздействие върху организмите, при което натрупаните в тях необратими промени се премахват и състоянието им се поддържа почти непроменено. Подобно откритие осъществява копнежите на науката да преодолее биологичното несъвършенство, а смъртта да е само резултат от неочаквани случайности, или на все по-бавното разрушаване на жизнените сили. Удължаването на разстоянието между момента, когато човек започва да живее, и този, когато естествено, без болест, без случайност изпитва затруднение да съществува, провокира героите да разсъждават върху начините, по които се развива науката. Защото, казва Мартис, „новото познание не е постигнато в хода на цялостното, фронтално развитие на науката, а при изолиран пробив напред. И не зная дали човечеството е дорасло достатъчно, за да го приложи. Не зная дали то изобщо трябва да бъде прилагано спрямо самите хора“ (Михова 1969: 89).

Визията за бъдещето е осмисляна през внимателното прилагане на откритията, а управлението на неодоушевената материя и нейното запазване – посредством изграждане на верига от звена между познанието и природата, в която всяко следващо звено ще бъде като усилвател на разума, по-мощно от предишното. По този път ще се сблъскат не сили, а мисли, които ще позволят в перспектива да се овладеят напълно недостъпни за нашия мозък свойства на материалния свят. Заплахата се появява, когато дейността на човека се изравни с дейността на природата. Дори тогава научното познание ще бъде подложено на ограничения, защото материалният му характер е обусловен от технологията на бъдещето, но психологическите ефекти могат да бъдат предвидени.

Разумът постоянно се бори, бърза да разширява своите възможности. Колкото по-мощни стават науката и технологията, толкова по-често те изправят човека пред ограниченията на тялото. В крайна сметка всичко се свежда до един и същ въпрос: дали целим да направим човешкото по-човешко или, иначе казано, по-добро, защото е човешко, или, напротив, искаме да лишим човека от човешкото и по изкуствен начин да създадем нов вид, вида на постчовеците? Нишката на разбирането за това какво е човек се къса в момента, в който той се отказва

от естествените механизми на поддържането на живота в полза на по-съвършена конструкция, от цялото свое наследство, от своето несъвършено, тленно тяло – усилвано със средствата на биотехнологиите.

Героите на Н. Михова изговарят тревогите, дилемите на познанието, преминало границата към безсмъртието. „Всеки от нас иска да живее колкото е възможно по-дълго, вечно“, но същевременно осъзнава, че „лекуването на тялото е нужно, но недостатъчно“ – мислите, чувствата винаги боледуват заедно с тялото, а самотата е тяхната болест. Физиологическото подхранване на младостта не е предпоставка за неограничеността на възможностите на паметта, защото „мозъкът старее психологически“; „...неправилно сме свикнали да свързваме изчерпването на възможностите само с биологическата старост (Михова 1969: 87).

Установените вече рефлексии, общата методика на решаване на проблемите, с които научното познание е ангажирано, са релси, които подхващат новите данни само за да ги сведат до известното. Ненапразно, казва Мартис на своя колега, „прекалено многото знания се превръщат в задръжка. Те затварят границите на един кръг, който трудно може да бъде разчупен“ (Михова 1969: 87). Закрепването на тялото в неговата физиологична вечност представлява заплаха за науката и познанието. Моментът, в който тялото вече не може да се износи и разпадне, мозъкът поема функциите на неговата тленност, но не във физиологичен аспект, а в интелектуален, духовен и емоционален.

Преждевременното ускорение на процесите, предизвикващи дълголетие, в романа на Д. Глуховски „Бъдеще“ реализира тревогите от повестта на Н. Михова, че вечният живот на отделния човек представлява опасност за живота на човечеството. В новия свят на романа „Бъдеще“, също както в произведението на Олгъс Хъкли „Прекрасният нов свят“ (1932), хората, отказващи да се подчинят на властта на безсмъртието, са изпратени в резервати, „където не смущават никого с отклоненията си, а стъклениите градини са отворени само за онези, които са съхранили своята младост и сила“ (Глуховски 2015: 34). В същия този свят хората не се стесняват от своята природа, те са готови да се изложат на показ, интимността е станала публична. След въвеждането на Закона за избора семейството е изгубило смисъл. Ното *sapiens* постепенно е преминал във фазата на Ното *ultimus*, изравнен е с Бога. Вечността се е превърнала в човешко право. В свръхнаселеното

пространство на Европа безсмъртието е политически контролирано, а гостът до еликсира на боговете е избирателен.

Тоталитарната власт в утопичното общество на безсмъртните се заема с това да прекъсне връзката между хората – да я опосредства, отчужди, контролира. Децата от ранна възраст са отглеждани в интернати, откъдето няма изход и където под поредни номера в един момент ще се включат във Фалангата – организирана военна армия, с която Партията въдворява ред. Успял да програмира себе си, да премахне смъртната присъда в своето ДНК, човекът се отказва от ролята на създание и поема тази на създателя в „Земя на щастието и справедливостта, където всеки се ражда безсмъртен, където правото на безсмъртие е толкова свещено, колкото и правото на живот“ (Глуховски 2015: 49). Освободена от процесите на загниване в своето тяло, новата раса мисли не в категориите дни и години, а в мащаби, достойни за Вселената. Законът за избора е въведен, за да регулира раждаемостта. Всеки нов живот се регистрира. Появата на дете е свързана с насилствен избор на единия от родителите да отстъпи своето безсмъртие на следващото поколение. Той бива инжектиран с акселератор, предизвикващ преждевременно стареене, довеждащо до смърт.

Защо сме длъжни да избираме между своя живот и живота на своето дете?! С какво право ни принуждават да убиваме нашите неродени деца, за да търгуваме собствения си живот?! (Глуховски 2015: 174).

Редуцирането на раждаемостта се осъществява посредством сблъсъка на младостта с края на живота.

Достатъчно е да видиш веднъж старец, и той те вмирихва целия на смърт. (...) Неприятно ни е, че ние с тях сме един и същ биологически вид, а на тях им е неприятно да осъзнават, че ние смятаме така (Глуховски 2015: 235).

Неприязната към разпадането на тялото отблъсква човека от тази проказа, защото той се ражда с даровете на безсмъртието и всичко останало е отклонение от „естествените“ закони. Възрастните са третираны като чума. Челюстите им се разпадат, изглеждат немарливи, изпоцапани с храна, болезнено разсеяни и затова, казва единият от героите (Бернар), „ако имах властта, бих въвел закон, който да ги задължава да носят със себе си устройство, което да издава някакъв

предупредителен сигнал“ (Глуховски 2015: 235), за да може нормалните хора с алергия към старостта предварително да се отдалечат нанякъде.

Тялото е дисциплинирано, политизирано, превърнато в смирена, покорна плът, или е принудено да изпълнява чужди заповеди. Умовете са „форматирани“, за да се превърнат в част от социалния организъм, който е притежание на властта.

Съществен момент в романа е срещата на Ян Нахтигал, ръководител на една от групите на Фалангата, с Беатрис Фукуяма (микробиолог), която създава вирус, реабилитиращ смъртта и връща човечеството в ръцете на природата. В общуването между двамата, в съприкосновението с непосредствения оценяващ поглед на другия, Ян осъзнава как тоталитарната утопия, която до този момент е следвал, го е отчуждила, превърнала го е в средство за манипулация на историята, на миналото, пренаписано по такъв начин, че да подхранва единствено вечността на живота. След разшифроването на генома учените се втурват към своето спасение със скалпели, рязане, пришиване на бъдещето, но са виждали само букви „не можели да прочетат думите... После ги прочели и решили, че са разбрали смисъла...“ (Глуховски 2015: 262).

Както в повестта на Н. Михова, където героите са поставени пред дилеми, свързани с нещата, които ще бъдат изгубени по пътя на насилствената еволюция (или познание – ако е вярно, че безсмъртието ще го забави, – или запазването на човечността), така и в романа на Глуховски интелектуалното и духовно развитие пропага в бездната между смъртта и безсмъртието.

Ние не можем да променим нищо, защото самите ние не можем да се променим. Еволюцията е спряла – за нас. Смъртта ни даваше обновление, зануляване. (...) Ние не сме направили нищо със своята вечност. Смъртта ни е пришпорвала (Глуховски 2015: 598).

В сблъсъка на ценностите, в ценностната грама на света, героите осъзнава, че хомогенното общество означава край за индивидуалността. Противопоставянето на двете микрообщества, разделянето на времето на „сега“ и „после“, на вярата в Бог и вярата в науката, конструира образа на гротесково изкривен земен рай, в който няма нищо отвъд този свят, което да бъде символично утвърдено; душата не може да се откъсне от тялото, защото се оказва бездомна при липсата на Всевишен, към когото да се стреми.

Всичко е тук и сега, едноличната власт се самопосочва, самоут-

върждава с насилствено поддържане на безсмъртието. Единственият начин да бъде изкупен грехът на неразумността на бъдещето е връщането към пречистващата мощ на жертвоприношението.

Нейният вирус. Аз не го изхвърлих. (...) ...и сега аз връщам смъртта; смъртта е във всяка капка пот на челото ми, във всяко случайно докосване на моите пръсти, в моята урина и моите целувки (Глуховски 2015: 666).

Светът е в загънена улица. Системата показва фатална грешка, която героят Ян поправя чрез реабилитиране на смъртта, зануляване на човечеството. През следващия половин век сто и двайсет милиарда ще измрат от старост, защото първата намеса в човешкото ДНК е била имунизацията срещу смъртта. Следващата намеса е лечението на първичната болест, връщането на човека и човешкото в лоното на природата, защото, казва героят, „такъв е бил промисълът на онзи, когото съм свикнал да ненавиждам и отхвърлям“ (Глуховски 2015: 667).

Посредством научно-художествената си образност произведенията на Недялка Михова и Дмитрий Глуховски проследяват перспективите на бъдещето, разкриват своята загриженост за това какво означава да си човек и какво ще дойде след това. Дали усиленият човек не символизира едно разчупване в концепцията ни за Човека, или се вписва в логическата приемственост на техническия напредък? Революционализирането, вследствие на усилване на тялото и умствените способности, е изобразено едновременно като освободителна и като застрашителна възможност, носеща както „свърххуманното“, така и „дехуманизацията“. Ангажирани с проблеми, актуални още от зараждането на човечеството, но все по-реализуеми днес, научнофантастичните произведения реагират на идеите, посоките, които самата наука поражда и които не принадлежат на бъдещето, а на настоящето.

Уместността и приложимостта на много от научно-техническите нововъведения са отправна точка за сериозни морални дебати, простиращи се отвъд технологията, ориентирани към начините, по които човешкото съществуване възприема собствените си биологични и интелектуални граници. Докато науката се стреми към моделиране на бъдещето с въпроса „Защо не?“, научната фантастика, изпреварваща процесите в нашето съвремие, с крайни художествени изображения на същото това бъдеще, предлага рационално, последователно разгръщане на идеи, които са все още в зародиш, отговаряйки на провокацията на науката не с въпроса „Как ще се случи?“, а с „Какво ще се случи, ако...“.

Използвана литература

Глуховски 2015: Глуховски, Д. Бъдеще. – София: Сиела, 2015.

Михова 1969: Михова, Н. Звездите идват по-близо. – София: Наука и изкуство, 1969.

Клайнпетер 2014: Клайнпетер, Е. Общо представяне. Човекът изправен пред своите технологии: усилване, (транс)хуманизъм. // Усиленият човек. – София: Нов български университет, 2014, с. 15–28.

Роза 2015: Роза, Х. Ускоряване – промяна на времевите структури в модерността. – София: Критика и хуманизъм, 2015.

Фукуяма 2002: Фукуяма, Ф. Нашето постчовешко бъдеще. – София: Обсидиан, 2002.

Фери 2017: Фери, Л. Трансхуманитарната революция. – София: Колибри, 2017.